

Borgerrettigheter i senmoderne tid

THEO BARTH

Under den jødiske verdenskongress' eksekutivmøte i Oslo nylig kom spørsmålet om restitusjon av jødisk eiendom som ble konfiskert under krigen, igjen i fokus. I dagens kronikk retter antropologen Theo Barth kritikk mot fylkesmann Oluf Skarpmes' redegjørelse overfor verdenskongressen. Saken har politiske og moralske sider som så langt er blitt oversett, hevder han. Theo Barth er tilknyttet forskningsprosjektet ARENA ved Universitetet i Oslo.

Den jødiske verdenskongress har nå avholdt sitt eksekutivmøte her i Oslo. Ett spørsmål gikk stadig igjen: Hvorfor er ikke spørsmålet om restitusjon av jødisk eiendom og verdier blitt tatt opp tidligere? Fylkesmann Oluf Skarpmes, som leder komitéarbeidet med å utrede denne delen av krigsoppgjøret, sa at han ikke visste hvorfor. Det er gått femti år siden den annen verdenskrig sluttet. Vi feiret jubileum i 1995, kanskje det er årsaken? Kanskje det var nok til at journalist Bjørn Westlie i Dagens Næringsliv bestemte seg for å undersøke saken nærmere i fjor vår? I den større verden: Klausulen på endel hemmeligstemplede dokumenter forfalt etter den kalde krigen, og hestehandelen som Tripartite Gold Commission inngikk mht. fordelingen av det tyske krigsutbyttet som var i sveitsiske bankers forvaring, kom for dagen først etter 50 år. Det kan være en annen årsak. Men kan vi virkelig si at vi ikke visste noen ting? Det vil Skarpmes-utvalgets sluttrapport våren 1997 og reaksjonene på den vise.

Under eksekutivmøtet ble det sagt høyt og tydelig, både av statsminister Thorbjørn Jagland og av fylkesmann Oluf Skarpmes, at alle fakta skal på bordet for at vi skal komme til bunns i denne saken, og at den norske rettsstatens gode navn og rykte skal gjenreises. Etter eksekutivmøtet kan man imidlertid lure på hvilke bord fakta skal opp på, og hva som skjer med dem innen de blir presentert for regjering og storting. La oss ta fatt på den ene enden og begynne med Skarpmes-utvalget: Fylkesmannen satte eksekutivmøtet inn i hvordan utredningsarbeidet fungerer i Norge, ut fra mandat, komiteenes sammensetning og påvirkningen av den politiske beslutningsprosess. Han kan ha

ønsket å formidle til sitt høyt utdannede publikum at *alt går ordentlig for seg*. Men det man hørte mest om, er hvordan en hvilken som helst NOU-rapport blir til. De som trodde han skulle si noe om hva komiteen hadde kommet frem til så langt – enn si tilnærminger til spesifikke problemer som utredningen støter på i arbeidet med å rekonstruere et heilhetsbilde – tok helt feil. Det eneste som fremgikk av presentasjonen, var at Oluf Skarpmes later til å leve i den tro, til tross for at han er jurist, at Norge var og er en rettsstat, nærmest *pr. definisjon*, før som nå. Dette er ikke godt nok.

Det er bare nordmenn som forstår, eller kan forstå, at det er norsk å være god. Ellers i verden må man argumentere for seg. Kanskje lander man på samme konklusjon, men man må i det minste igjennom en argumentasjon og en dialog først. Så også med det jødiske publikum fra hele kloden, som hadde samlet seg i en av Hotel Plasas konferansesaler. Derfor ble Skarpmes' presentasjon en pinlig forestilling: han henvendte seg ikke til en ansamling av mennesker med opportune oppfatninger og vilkårlige krav som det gjelder å holde på avstand, men til folk som gjennom sin oppførsel og sin argumentasjonsform virkelig er kulturbærere av en av verdens store kunnskapstradisjoner. Det er prosessen – dens etterrettelighet og rettferdighetsgehalt – som ansees som viktig i dette lag, mye mer enn resultatet

» Det er bare nordmenn som forstår, eller kan forstå, at det er norsk å være god. Ellers i verden må man argumentere for seg »

av restitusjonsprosessen i kroner og øre. Det er merverdien av rettferdighet som er viktig i denne saken. Det kommer før, og uavhengig av, fordelingen av ressurser for det 50 år siden kan ha gått inn i det norske statsregnskapet eller i privatpersoners lomme. I dag er verdien eventuelt gått inn i en fellesmasse som vil alle fordeles fra og bidrar til. Det kaster en skygge inn over vår sosialdemokratiske identitet; er vi opptatt av kontinuitet i det norske samfunn, er dette noe vi saktens bør ta alvorlig.

Den gruvelige historien kjenner vi: Jødene ble først stigmatisert med gule davidsstjerner og offentlig skilt ut som gruppe, deportert – via Berg, Falstad og Bredtvet – med båtene «Donau», «Guttenland» og «Monterosa» – konsentrert i dødsleirer i Tyskland og med få unntak drept. Dette var planen. De som lyktes i å flykte til Sverige, unndro seg den. Trolig anta disse hva som var på ferde da Quis-

DEN JØDISKE VERDENSKONGRESSEN: Komiteleder Oluf Skarpmes (til høyre) sa inngenting om hvor langt arbeidet med restitusjon av jødisk eiendom og verdier er kommet her i landet, skriver Theo Barth. Fra venstre Michael Melchior og Mendel Kaplan. Foto: SCANFOTO

ling-regimet inndro alt de eide. Historien ga dem dessverre rett: tre uker etter at inndragelsen satte i gang, ble jødene deportert. Dette må også endel ikke-jødiske nordmenn ha skjont. Man sender ikke folk som først har vært i gapestokken, på rekreasjon og badeferie. Bobestyrerne handlet etter direktiv fra Quislings kontorer, og ble oppmuntret til å la være å føre tilmøtelser og heller arbeide på akkord. Hastverksarbeidet gjorde at jødiske verdier ble slått sammen i én pott: fellesmassen av jødiske verdier. Tvisynet gjelder dermed også måten fellesmassen av jødiske verdier i praksis ble disponert på: under krigen, selvfølgelig, men også etterpå – under tilbakeføring.

Vi kan selvfølgelig ikke leve med at staten hvitvasker penger, usansett hvor lenge siden det eventuelt var at det skjedde – så lenge det er den samme staten som gjorde det. Å snakke om at det er den «samme staten» er ikke et retorisk poeng, men snarere et normativt anliggende. Å rydde opp i saken er en oppgave av forfatningsmessige dimensjoner: det betyr mye for rettssikkerheten og den alminnelige tilliten til den. Skarpmes bidro ikke til å bygge denne tilliten. Og det er usikkert hvilke hensikter myndighetene kan ha hatt med å velge en mann

som, til alles forbauselse, ikke engang later til å ha den tiltrengte almindelighet i samtidshistorie. Ingen historiske linjer ble trukket opp: hverken gamle eller nye. For alt det vi vet, kan dokumentene fremdeles ligge nede i kjelleren til Riksarkivet eller andre steder hvor de måtte befinne seg. Retten til offentlig innsyn er fremdeles i ferd med å gå seg til i Norge. Hvordan det har vært i forbindelse med denne utredningen, vil vise seg i ettertid, med mindre den blir klausulert.

Dersom vi forfølger de institusjonelle snarere enn de økonomiske sidene ved forvaltningen av jødene alminnelige rettigheter, skjedde det endel oppsiktsvekkende ting etter krigen: for det første fikk ikke norske jøder være med i samme transport som andre nordmenn – Folke Bernadottes hvite busser. Da de endelig slapp fri, måtte de gå, halke og tigge seg vei hjem. Noen, til tross for at deres barn var norske statsborgere, var selv statsløse, og slapp først ikke inn i Norge. Da de slapp inn etter at Leon Jarnar hadde slåss med regjeringen Nygaardsvold i London, møtte de et administrativt kaos der tilbakeføringen var for delt, bak tungt byråkrati, i tilbakeføringskontoret og krigsskadetrygden. Mange orket ikke dette.

Ap 9/12-96

Det ble ikke opprettet noe eget direktorat eller kontor for jødene, slik det ble gjort f.eks. for finnmarkinger og flyktninger. Dermed er det repatrieringsprosessen vi bør rette søkelyset mot. Eller, rettere sagt, hvorfor det til tross for eksilregjeringens forsikringer til Den jødiske verdenskongress, ble gjort så lite fra norsk side for at en slik repatriering skulle finne sted.

Jeg innledet med å reise spørsmålet om hvorfor restitusjonssaken er oppstått akkurat nå, ikke bare i Norge, men i hele Europa. Svaret er såpass enkelt at det, av den grunn, kan være vanskelig å se. Restitusjonssaken fra den annen verdenskrig oppstår i dag fordi det i dag er mulig å reise den. Den overnasjonale rettsorden som nå finnes i Europa, impliserer at grupper hvis nasjonale statsborgerskap var prekärt i kjølvannet av krigen, i dag har fulle rettigheter som europeiske borgere. Vi bør ikke la oss lure av at det pågående utredningsarbeidet er blitt feiret for sitt konsept, og er blitt kalt «den norske modellen». Dette er en del av internasjonaliseringen av hele problematikken. Og mange nasjonale regjeringer vil tiden fremover trolig gjennomgå denne prosessen med krysspress fra hverandre. Spørsmålet, slik det fremstår etter Den jødiske verdenskongress' eksekutivmøte i Oslo, er hvorvidt saken i dag som i 1952 vil bli løst gjennom internasjonal hestehandel, og/

» Å rydde opp i saken er en oppgave av forfatningsmessige dimensjoner: det betyr mye for rettssikkerheten og den alminnelige tilliten til den. Skarpmes bidro ikke til å bygge denne tilliten »

eller om landene vil få den i retur og bli avkrydd en prosedyre som både juridisk og høringsmessig er tilfredsstillende fra europeisk nivå.

De spørsmål som saken reiser, eller burde reise, i den norske offentlighet, går langt ut over den isolerte restitusjonssaken. På europeisk nivå er de summene det er snakk om, av et slikt format at saken kan få betydelige konsekvenser for hvor hovedtyngden i rettsstaten ligger. Hvor toptungt ønsker vi Europa? De alminnelige borgerrettigheter kan tenkes å være bedre tjent med at restitusjonssaken løses på nasjonalt nivå ved at (1) de sees på som en forskint repatriering av nasjonale jøder som gruppe; (2) en rehabilitering av jøder som individer. Saken har en politisk og moralsk side som til nå er blitt oversett, og man har overfokuset på de økonomiske sidene.

110952